

ODJEVNA PROIZVODNJA ZAGREBA U RAZDOBLJU SECESIJE

Apstrakt: Rad istražuje i donosi pregled zagrebačke tekstilne proizvodnje razdoblja secesije. Naglasak rada je na modnim oblicima namijenjenim ženama čija je osnovna uloga bila, odjevnim izgledom, ukazati na financijsku moć supruga. Proizvodnja i prodaja odjevnog asortimana smješta se u dvije glavne zagrebačke ulice gdje se uz domaće modne oblike nalaze i inozemni artikli. Osim prvih tekstilnih tvornica, značajnu ulogu o oblikovanju zagrebačkog modnog stila imaju modni krojači školovani u inozemstvu. Svojim modnim izričajem koji prati europske modne tokove, oblikuju vlastiti stil, te ujedno aktivnim društvenim angažmanom doprinose boljem položaju obrtnika - krojača. Zagrebačka moda bila je pod jakim utjecajem triju modnih centara: Pariza, Beča i Londona, kako u stilskom izričaju, tako i u načinu prezentiranja mode na onodobnim društvenim okupljalištima. Najznačajniji doprinos u oblikovanju zagrebačke mode ipak ima Pariz, na što ukazuje modni tisak, ponuda pariškog asortimana, te odjevni oblici proizašli iz zagrebačkih modnih salona. Istraživanje se temelji na relevantnoj povijesnoj literaturi, istraživanju podataka u državnom povijesnom arhivu, onodobnom modnom tisku, te sačuvanim odjevnim predmetima. Podaci se analiziraju i uspoređuju u cilju povijesnog pregleda do sada neistraženog segmenta. Svrha rada je ukazati na početak otvaranja modnih poslovnica u dvije glavne zagrebačke ulice na čijim se povijesnim lokacijama proizvodnja i prodaja mode zadržala i tijekom XX stoljeća, te ujedno na mali zagrebački doprinos europskoj modnoj slici početka XX stoljeća kroz proizvodnju Industrije Salomona Bergera.

Ključne riječi: Gjuro Matić, moda secesije, modni krojači, modni saloni, Salomon Berger, tekstilne tvornice, zagrebačka moda

Uvod

Moda Zagreba na prijelazu iz XIX u XX stoljeće pod snažnim je utjecajem Pariza i Beča. Zagreb, unutar Austrougarskog carstva teži kulturi i modi Beča gdje se naglasak stavljao na proizvodnju konfekcijske odjeće.¹ No najznačajniji

put primjenjivanja modnih stilova dolazio je putem onodobnog tiska, trgovačkih predstavnika i modnih krojača. Upravo najpoznatiji zagrebački krojači školuju se u modnim središtima poput Pariza, Londona i Beča, dok trgovački predstavnici uvoze i prodaju inozemne tkanine, modne dodatke, te ostale odjevne proizvode. Zagrebački modni tisak koristi opise odjevnog stila iz pariških i bečkih modnih žurnala, publicirajući modne ilustracije, nacрте, prevodeći opise haljina modno osviještenih glumica i pripadnica plemstva s društvenih okupljališta dviju metropola. Dok s jedne strane hrvatski tisak glorificira modu, nacionalno obojeni tisak nepovoljno je raspoložen spram tog društvenog izraza, simbolički opisujući ju tirankom koja bezdušno i ubrzano mijenja žensku siluetu. Razlog tome je njegovanje i zalaganje za primjenu narodnih oblika i ornamenata u modnom oblikovanju. Moda je tuđinska tvorevina kako se onodobni nacionalno obojeni tisak izražava, ali ujedno shvaća da je u potpunosti iz društva ne može iskorijeniti. Rješenje pronalazi u modi s narodnim elementima kao odjevnim oblikom nacionalnog identiteta.

Vremenski period ovog rada obuhvaća razdoblje secesije, koja u hrvatskoj umjetnosti simbolički započinje godinom 1897. kada V. Bukovac, R. Frangeša-Mihanović, R. Valdec osnivaju *Društvo hrvatskih umjetnika*. Nove struje likovnog stvaranja referiraju se na bečku i Münchensku secesiju.² U slikarstvu početak novog stila bilježi izložba „Hrvatskog salona“ 1898. godine predstavljena u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Početak secesije u zagrebačkoj modi također možemo simbolički obilježiti 1895. godine pojavom prvog modnog žurnala na hrvatskom jeziku simboličkog naziva *Pariška moda*. Osnovne karakteristike pravca secesije koje analizom prepoznajemo u arhitekturi te slikarstvu poput naglaska na plošnosti, izrazitoj obrisnoj liniji, stilizaciji, dekorativnosti, prisutnosti valovite linije te bogatom koloritu prepoznajemo i u modnim odjevnim kompozicijama u tretiranju tekstilne površine i cjelokupnog odjevnog izgleda (sl. 1 i 2).

Rad prepoznaje dvije značajne zagrebačke ulice za modu u kojima se smještaju objekti tekstilne proizvodnje i prodaje. Cilj je ukazati na središte Zagreba kao mjesto u kojem se je razvijala kako tekstilna proizvodnja tako i modni saloni, ozračje u kojem se oblikovala zagrebačka moda referirajući se

* Katarina Nina Simončić, povjesničar odijevanja, Zavod za dizajn tekstila i odjeće Tekstilno tehnološkog fakulteta, Zagreb

¹ Buxbaum, G., *Mode aus Wien 1815-1938*, Wien 1986.

² Enciklopedija hrvatske umjetnosti, knj. 2., Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1996, 220-224.

1. *Kuća Kalina*, arhitekt Vjekoslav Bastl, Zagreb, 1903.
1. *Kalina House*, architect Vjekoslav Bastl, Zagreb, 1903

2. *Popodnevna haljina*, ljubičasti svileni taft, crni til s aplikacijama, crni voile, izvedba: Straub Pujade, Nica, 1900/1901.
2. *Afternoon Dress*, purple silk taffeta, black tulle with applications, black voile, made by: Straub Pujade, Nice, 1900/1901

na veće modne centre. Naglasak u radu je na komparativnom istraživanju zagrebačke mode i ostalih središta u cilju stvaranja cjelovite slike modnih zbivanja na ovim prostorima. Primarni interes rada je na ženskoj modi kojoj modni tisak u tome periodu posvećuje veću pažnju nego muškoj ili dječjoj. Muškarac kao simbol poslovne uspješnosti, ambicioznosti, postojanosti i smirenosti odijeva trodijelno zagasito odijelo, oblikovano u svom osnovnom obliku još početkom XIX stoljeća. Žena u XIX stoljeću je ta koja odjećom simbolički ukazuju na financijsku moć supruga dok slobodna djevojka na statusni položaj svoje obitelji. Ženska moda je vizualni odjevni kôd kojim se iskazuje financijska moć muškaraca, te ujedno sredstvo kojim mlade djevojke dolaze do bolje udaje i time višeg društvenog položaja. S obzirom na žene kao ciljane potrošače, jasniji su razlozi značajnije prisutnosti ženske mode u tisku na prijelazu iz XIX u XX stoljeće.

Podaci o tekstilnim tvornicama na području Zagreba u razdoblju secesije navode se u knjigama sljedećih autora:

Lakatoš (1924.g), Dobronić (1968), Horvat (1994), Premerl (2005), Arčabić (2005) na koje se ovaj rad referira i produbljuje. Industriju Salomona Bergera spominje u svom radu Franić (1935), te Prvanov (1994), navodeći podatke o broju zaposlenih, te o ulozi politike u gašenju proizvodnje. Podaci o Salomonu Bergeru potkrijepljeni su istraživanjem arhivske građe.

O broju modnih krojača na prijelazu iz XIX u XX stoljeće svjedoči Zagrebački imenik iz 1900. godine u kojem se nalazi poglavlje *Krojači i Krojačke radionice* gdje je upisano oko dvjesto prezimena. No samo nekolicina se učestalo spominje u onodobnom tisku *Narodne novine* (1861), *Obzor* (1886), *Dom i Sviet* (1888), *Parižka moda* (1895), *Domaće ognjište* (1901), *Hrvatski trgovački list* (1900). Najučestalije navedeni u tisku istraživali su se u državnom povijesnom arhivu gdje se navode mjesta školovanja, godina otvaranja i lokacije modnih salona, te prodajni asortiman. Od velike pomoći u osvještavanju mode secesije Zagreba pridonijeli su i sačuvani

odjevni predmeti iz Muzeja za umjetnost i obrt (Zagreb), Povijesnog muzeja (Zagreb), Etnografskog muzeja (Zagreb), te onodobna fotografija iz Muzeja grada, Muzeja za umjetnost i obrt i Etnografskog muzeja.

Zagrebačka moda

U samom početku secesije moda diktira žensko tijelo naglašenih oblina. Modna silueta koja podsjeća na S-linije obuhvaća prsni koš nalik golubinjem, korzetom naglašeni struk, suknju s dugom povlakom i glomazno ogjavlje. Tkanine su prozirne, muslin i industrijska čipka, dok su boje nježne, svijetlih pastelnih tonova. Na vrhuncu secesije pojavljuje se novi oblik haljine simboličkog naziva *reform* haljine³ koja oslobađa tijelo od korzeta, i mijenja siluetu. Nova moda je odgovor na dvije povijesne okolnosti: borbu za ženska prava i jednakost spolova,⁴ te ulogu secesijskih umjetnika u modi koji odjevni predmet prepoznaju kao novi medij izričaja. Beč i Pariz po kulturi i načinu življenja dva su uzora koja grad Zagreb nastoji pratiti. Tamo se školuju likovni umjetnici hrvatske moderne (1897), zagrebački modni krojači, a zanimljiva je i činjenica da su sklopljeni mnogobrojni mješoviti brakovi između mladih na relaciji Zagreb – Pariz ili Zagreb – Beč, te Zagreb – Budimpešta.⁵

Onodobni modni tisak koji se prelistavao u Zagrebu publicirao je modne ilustracije, nacрте i krojeve iz modnih magazina Pariza, Beča i Londona. A značajnu ulogu u opisu modnih stilova većih gradova imali su i dopisnici. Da su zagrebačke dame bile pod utjecajem pariške mode, bilježi *Naše gore list* prvi puta 1861. godine.⁶ Narednih godina se u tisku ponavlja riječ *franceska moda* na više mjesta,⁷ da bi ju od 1895. na zagrebačkim ulicama prepoznao i prvi modni ilustrirani magazin na hrvatskom jeziku – *Pariška moda*. Crno-bijela, te u boji modna ilustracija, koncepcija i struktura pisanja preuzeta je iz njemačkih modnih novina *Mode und Haus, Wäsche Zeitung*⁸ koji donosi i krojeve i nacрте. Uz to, u istom magazinu opisuje se i engleska moda. *Dom i svijet* donosi modne priloge prenesene iz berlinskog *Der Bazar*. Modne priloge iz Beča i Pariza od 1888. do 1891. piše Milka Pogačić,⁹ pod naslovom *Moda i sport*. Godine 1901. počinju izlaziti domoljubno obojene novine *Na domaćem ognjištu* u kojima se nalazi modni prilog na četiri strane. U njima se objavljuju prevedeni tekstovi iz pariških i bečkih modnih časopisa dok ih u skraćenim oblicima koriste i ostali modni časopisi

3. *Životni cilj djevojčica*: „Što ćeš ti da postaneš, Miroslave?“ – „Poručnik!“ – „A ti, Dragutine?“ – „Trgovac!“ – „A ja,“ reče mala Ivka, „zaručnica!“
3. *Girls' Life Aim*: „What would you like to be, Miroslav?“ – „Lieutenant!“ – „And you, Dragutin?“ – „Merchant!“ – „And“, said little Ivka, „I want to be a fiancée!“

(*Pariška moda, Dom i svijet, Obzor*). Ciljana publika novina *Na domaćem ognjištu* bile su prosvjetne radnice čiji zadatak je prenijeti ljubav spram narodne baštine đacima, a uskoro to postaju i zagrebačke dame. Domaće ognjište uskoro postaje novina okarakterizirana za žene intelektualke. Prilozi se zalažu za njegovanje *domaćeg stila*, jer u Zagrebu prevladava po mišljenju novinara pariški stil¹⁰ koji je inovativan, primjenjujući narodne elemente na modne.

Modni prilozi opisuju modni izgled dama na javnim okupljanjima i prenose smjernice čitateljicama. Zagrebačka metropola imala je izuzetno bogat društveni život već 60-ih godina XIX. stoljeća. Tada se pojavljuje kavana kao prostor druženja i udvaranja. Kavana *Corso* (1907) na glavnom zagrebačkom trgu, današnjem Trgu bana Josipa Jelačića bila je podijeljena na tri dijela – za pušače, za nepušače i dame – koji je najviše hvaljen i istican u opisu tadašnjeg tiska¹¹. Važnu ulogu u prezentaciji mode imalo je i šetalište, te kućne posjete. Učestalo se opisuje promenadna odjeća i odjeća za posjetu. No, mjesto gdje se pokazivala najskupocjenija odjeća bio je plesni podij. Tisak upravo njemu posvećuje veću pažnju od dnevne odjeće za šetnju jer, ipak, plesni podij bio je *bojno polje ljubavi*¹². Mjesto, gdje se mlade djevojke uvode u društvo, pronalaze budućeg supruga i

³ Ispod kojih se ne nazire ženska silueta.

⁴ Već od 80-ih godina XIX stoljeća postoje ženska udruženja koja promoviraju jednakost spolova na način da i žene odijevaju hlače ispod suknje ili hlače-suknja.

⁵ Maruševski, O., *Hrvatska likovna moderna i Beč*, Zagreb 1997, 257.

⁶ „...Hrvatice se odijevaju francezki...“ *Naše gore list*, 27, Zagreb 1861, 219.

⁷ *Dom i svijet*, Knjižara Jugoslavenske akademije i Kr. sveučilišta, Zagreb 1888, 1889, 1895, 1896.

⁸ Balog, Z., *Sto godina hrvatskog modnog časopisa, Kaj*, 4-5, Zagreb 1995, 101-104.

⁹ *Dom i svijet*, 19, 1889, 314.

¹⁰ *Na domaćem ognjištu*, Zagreb 1903, 24.

¹¹ *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2000, 29.

¹² *Dom i svijet*, br. 4, 1891, 56.

postizu životni cilj (sl. 3). Sezona balova počinjala je u prosincu i trajala do početka veljače. Tako modni tisak bilježi veći broj oglasa¹³ posvećenih izradi elegantnih večernjih haljina¹⁴, te oglašavanju plesova, primjerice početkom 1905. godine jedan organizira *Gospojinski klub* i odbor *Ubožskog doma* u dvorani *Sokola i Kola*, pod pokroviteljstvom grofice Pejačević.

No društveni život, te s njim i prezentacija mode odvijao se i u kazalištima i zagrebačkim ateljeima¹⁶. U tome su se isticali fotografski ateljei braće Varga, Lavoslava Breyera, Rudolfa Mosingera. Zavidna razina klijentele, koju su uspjeli privući, uvjetovala je visoke standarde i kvalitetu, jer zadatak im je bio da kroz svoj objektiv projiciraju sliku jedne društvene klase i njenu želju za reprezentacijom. Od 90-ih godina XIX stoljeća fotografija je postala oblik pozivnice za posjetu koju su si mogle priuštiti dame iz viših društvenih krugova poput grofice Margite Khuen-Hedervary, Ide Drašković-Cavriany, Marije Ružičke Strozzi (1850-1937), Lile Pejačević¹⁷, (1869-1942), Dore Pejačević (1885-1923), barunice Irene Živković, Julije Erdödy-Drašković (1847-1901). Na pozivnicama, odjevene u modne haljine plemkinja, postale su mediji prezentacije najnovijih modnih aktualnosti. Dok strani magazini vjerno bilježe opise haljina plemkinja s društvenih okupljališta, domaći tisak ne stavlja u toj mjeri naglasak na njihov odjevni izgled već ističe njihov dobrotvoran rad i plemenitu osobnost „... *dobra grofica Luiza Erdödy lepezom hladi bolno i oznojeno lice bolesnika...*“¹⁸.

U Parizu, glumice poput Sare Bernhardt, Réjan, Sorel, te Jeanne Granier¹⁹ promoviraju modne novitete. Opisan je njihov odjevni izgled na društvenim okupljalištima poput muzeja, kazališta, šetnji, te izložbama. Zagrebačke modne promotorice bile su sve članice hrvatskog glumišta poput Ljerke Šram (1874-1913), Irme Pollak, operne pjevačice Micike Freudenreich (1863-1944) i operne dive Milke Trnine (1863-1941). Detaljni opisi odjevnih predmeta poznatih zagrebačkih su rijetki. Češće se za njih kaže da su nositeljice *pariške mode*, nose *pariške šešire*, dok se preciznije opisuju nepoznate dame u šetnji i na ostalim društvenim okupljalištima.

Osim ljubavi spram pariškog stila, dio zagrebačke elite zastupao je njegovanje tradicijskih narodnih elemenata, proizvodnjom kućne radinosti, korištenjem narodnih

ornamenata na modnim oblicima, u borbi protiv *tudinskog* – mode. Izidor Kršnjavi²⁰ (1845-1927) stvorio je temelje kulturnog života toga perioda i čvrsto se zalagao za obnovu *kućnog*, odnosno *pučkog* obrta, za kojeg je smatrao da je najprimjereniji hrvatskoj tradiciji i gospodarskim mogućnostima. Mišljenje o revitalizaciji *ručnog rada*, koja je uništena zbog sve intenzivnije industrijske proizvodnje, dijelio je s Johnom Ruskinom. Zagrebačke dame su prihvatile njegovanje kulturne baštine kroz kućnu radinost, međutim većina njih tradicijsku odjeću u izvornom obliku kao *domaću modu* nisu prepoznale kao inventivnu, inovativnu, te konkurentnu pariškom stilu. Upravo taj razlog neprepoznavanja narodnoga kao kvalitetnog orijentalnog proizvoda na domaćem i stranom tržištu, rezultat je što Kršnjavi kasnije nije podržao proizvodnju modnih tkanina sa stiliziranim narodnim motivima Salamona Bergera. U tom zagrebačkom ozračju, odjevna i tekstilna proizvodnja smjestila se je u dvije glavne ulice u samom središtu grada.

Tekstilna proizvodnja i ponuda Zagreba

Zagrebačka tekstilna proizvodnja svoj zamah doživjela je sredinom XIX stoljeća. Tada bilježimo industrijski napredak u smislu novog pristupa odjevnog serijske proizvodnje, strojnih inovacija koje su se predstavile na *Velikoj izložbi* u Londonu pod pokroviteljstvom kraljice Viktorije 1851. godine. Na istoimenoj izložbi predstavljena je šivaća mašina *Singer*, koja se u specijaliziranim dućanima mogla od 1856. godine kupiti u Engleskoj²¹. Uskoro se *singer* mašina pojavila i u Hrvatskoj i time olakšala i ubrzala tekstilnu proizvodnju. Tekstilne tvornice smjestile su se u samom središtu Zagreba, oko potoka Medveščak²². Dragutin Reich u razdoblju secesije otvara radionicu za bojanje tekstila, sušionicu rublja na parni pogon, a 1912. godine zbog uspješnog poslovanja svoju djelatnost proširuje sa strojevima za plisiranje, doradu svile, glačanje rublja, spremištem robe i prostorijama za boravak radnika. Oko potoka Medveščak nalazila se i Wagnerova tvornica rublja, tkaonica Lavoslava Baumgärtnera, *Prva hrvatska tvornica rublja* Rudolfa Sverinskog, dok je 1900. sagrađena *Zagrebačka tvornica kože* u

¹³ *Obzor*, 6, Dionička tiskara, Zagreb 1905 – T.Roset.

¹⁴ Ivoš, J., Doba prvih vjesnika suvremenog odijevanja, *Secesija u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2003, 174.

¹⁵ *Narodne novine*, Zagreb 16.1.1905.

¹⁶ Tonković, M., Drugačije slike siječanja: fotografija od poze do pokrenute slike, *Secesija u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2003, 214.

¹⁷ Lila Pejačević (1860–1942), rođena grofica de Vay (Lille Vay de Vaya), podrijetlom iz Mađarske, pokroviteljica Hrvatskog glazbenog Zavoda u Zagrebu, majka hrvatske skladateljice Dore Pejačević (1885–1923), žena grofa dr. Teodora Pejačevića (ban od 1903 do 1907)

¹⁸ *Domaće ognjište*, prva hrvatska radnička tiskara, Zagreb 1904, 188.

¹⁹ Na domaćem ognjištu, 1903, 24.

²⁰ Rođen u Našicama, prvu likovnu poduku dobio je u Osijeku, zatim u Beču gdje studira povijest i povijest umjetnosti. Kao stipendist studirao je slikarstvo na akademiji u Münchenu a potom od 1872. do 1877. boravi u Italiji, studirajući i kopirajući stare majstore. Posredovanjem Strossmayera, postaje profesor povijesti umjetnosti i arheologije na zagrebačkom Sveučilištu. Već slijedeće godine daje poticaj za osnivanje *Društva umjetnosti* kojemu je niz godina tajnik i ideolog, a bio je prvi ravnatelj *Strossmayerove galerije* slika. Pod upravom Društva, u suradnji s Bolleom, osniva *Obrtnu školu* i *Obrtni muzej* (Muzej za umjetnost i obrt). Godine 1884. dolazi u sukob sa Strossmayerom i njegovim pristašama, te ulazi u mađaronsku *Narodnu stranku* putem koje je izabran za narodnog zastupnika. Od 1887. do 1891. studira pravo, postaje predstojnik Odjela za bogoštovlje u Khuenovoj vladi, a 1897. vraća se na Sveučilište. Živo je sudjelovao u izgradnji Zagreba – njegovom su inicijativom izgrađene mnoge bolnice, knjižnice, škole i spomenici te osnovana brojna društva. Isto tako, financirao je tiskanje udžbenika i modernizirao školstvo.

²¹ Ashelford, J., *The Art of Dress: Clothes and Society 1500–1914*, London 1996, 227.

²² Već u XVIII stoljeću postoje mlinovi za preradu vune, kože i bojanje tekstila.

kojoj se danas nalazi *Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*²³. Pamučni pleteni odjevni predmeti proizvodili su se u zagrebačkoj *tekstilnoj tvornici* vlasnika Vilima Reinera osnovanoj 1900. godine, dok se nešto dalje smjestila radionica za pletenje čarapa, koja je primala u tu svrhu narudžbe²⁴. U tvornicama tekstila bila je zaposlena ženska radna snaga.

Osim proizvoda iz domaćih tekstilnih tvornica na tržištu, zahvaljujući trgovcima, prisutna je i konfekcijska odjeća²⁵ iz glavnih modnih središta. U glavnoj ulici, današnjoj žili kucavici, Ilici smjestili su se osim modnih krojača i magazini s francuskim, bečkim i engleskim tekstilnim asortimanom²⁶. Modni doprinos svakog od triju centara donosi različiti pristup u primjenjivanju modnih stilova, razradi konstrukcije, proizvodnji tkanina i odabiru boja. Iz Francuske uvoze se raznolike tkanine, od onih s dekorativnim aplikacijama do prozračnih, postignutih različitim tehnikama tkanja. Strani nazivi za tkanine, u tisku, u opisu izrada haljina, te u oglasima ukazuju na njihovo porijeklo. Najučestalije se koriste francuski nazivi koji su se zadržali sve do danas. Uz francuske tkanine na glavnom zagrebačkom Trgu bana Jelačića broj 2 prodavali su se i francuski steznici od kitove kosti debljine 8 milimetara.²⁷ Ostali francuski asortiman, tkanine, pletene robe, donje rublje, krojačke potrepštine, čipka, muške košulje dostupne su bile na broju 3 u vlasništvu Ladislava Rollera²⁸, kojem se 1905. godine pridružuje trgovački predstavnik F. Stiasny ponudom steznika²⁹.

Vodeću ulogu u modi osim Francuske imala je i Engleska. Engleska moda nakon Napoleonove teritorijalne a time i trgovačke blokade svoj procvat bilježi 1830-ih godina, kada se počinju intenzivno graditi i otvarati prodajni prostori s bogatom modnom ponudom tkanina, modnih dodataka, te poludovršenih odjevnih predmeta (*factory made suit*) koji su se samostalno ili kod specijaliziranih krojača prilagođavali tijelu. Najznačajniji engleski doprinos ženskoj modi bilo je 80-ih XIX stoljeća odijelo (*tailor-made suit*)³⁰ od gornjeg strukiranog haljetka, suknje A-kroja i košulje. U glavnoj ulici, Ilici, 1900. godine smještaju se dvije poslovnice engleskih odijela. Na broju 22 u vlasništvu M. Arnsteina *Englezki Magazin za jeftina odijela*, te na broju 41b *Engleski magazin s odijelima za gospodu, dječake i gospođe*, namijenjen bogatijoj klijenteli. U tisku, reklamirajući svoje poslovnice s engleskim odijelima, prilažu upute za uzimanje tjelesnih mjera kako bi krojači u poslovnicama odijela mogli prilagoditi propor-

cijama kupaca. Gospođe se upozoravaju da izmjere obujam prsiju i širinu struka.³¹

Na samom početku Ilice, na broju 4, simboličkog naziva „*K Caru Austrijskome*“ dostupan je bio bogat izbor tkanina iz Beča i odijela za djecu,³² dok se je bečka podružnica muških odijela *Viktor Tiring & Freres* smjestila u Ilici na broju 5³³. Osim prozračnih tkanina, učestalo se koristi industrijska čipka, cjenovno dostupnija te kao takva jedno od glavnih sredstava dekoracije. Zastupništvo za bečku strojno izrađenu čipku imala je M. Cvijanović te ju je uz tekstilne artikle s hrvatskim narodnim motivima prodavala u blizini glavne ulice Ilice³⁴.

Na glavnom zagrebačkom trgu prodavali su se i odjevni predmeti *Industrije Salamona Bergera*. Salamon Berger proizvodio je modne oblike inspirirane hrvatskim narodnim motivima. Najranije vijesti o prisutnosti Salamona Bergera u zagrebačkoj modi, opisuju ga kao uspješnog trgovca. Njegov prvi dućan *Zavod za opremu nevjesta* (1880) nalazio se u središtu društvenog života, na današnjem Trgu bana Jelačića broj 2. Kompletan oprema za nevestu, kako bilježi ondašnji tisak, nalazila se na prvom katu prodavaonice, uz njegov odjel za rublje. Proizvodi su bili od lana, svile i vune. Početkom XX stoljeća postaje *trgovac modnom i platnenom robom*, a dodaje i naziv *carski i kraljevski dobavljač*³⁵. Oglasi svjedoče da posjeduje veliko skladište platnene i damastne robe, te proizvode od *chiffona*, tkanine od pamučnih prediva različite vrijednosti za posteljinu i tjelesno rublje, pamučnih *cretona*.³⁶

Modni orijentalizam koji je zahvatio Pariz i Beč, u našoj je sredini, u trenutku jačanja nacionalne svijesti, oblikovao *autohtoni orijentalizam* kroz proizvode industrije Salamona Bergera. Rezultat je to Bergerovog interesa za hrvatske tradicionalne tehnike koje primjenjuje na modne oblike. Već 1885. godine Berger počinje proizvoditi modne tkanine sa narodnim ornamentom. Proučavajući uzorke uočio je da su naše žene iz Posavine vješte tkalje i vezilje, a da su ukrasni elementi na narodnom tekstilu izvanredno riješeni u ornamentu i koloritu.³⁷ Hrvatske tradicijske uzorke prvo je nepromijenjene proizvodio na trakama koje je aplicirao na suknje, gornje haljetke, suncobrane i ostale modne dodatke

²³ Arčabić, G., *Manufaktura i industrija uz potok Medveščak, Potok u srcu Zagreba, Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*, MGZ, Zagreb 2005, 65-73.

²⁴ Mihaljević, T., Duga ulica 10, Mehaničko pletenje čarapa, primaju se narudbe.

²⁵ Modni krojač Gjuro Matić, između ostalog prodaje konfekcijsku odjeću iz Pariza.

²⁶ Postajao je i mali broj trgovaca iz Češke i Budimpešte.

²⁷ Trgovačka kuća: *Modne, manufakturne i platnene robe S. Berger (Parizka moda, Zagreb 1895)*

²⁸ Prodavao je pletenu robu, vrpce, francuski *sefir*, *batist*, *levantin*, *šifon*, *creton*, pletene čarape, rukavice, donje rublje, nakit za šešire (*Obzor*, 1905, pod „Domaće vijesti“)

²⁹ Tvorničko skladište steznika, Federer i Piesen, Jelačićev trg 3 (*Obzor*, 1905, 58)

³⁰ Sastojao se od gornjeg haljetka, suknja A-kroja.

³¹ *Na Domaćem ognjištu* 1901, 34.

³² Bogati izbor materijala platna, rukotvorina i svakovrsnih materijala za odjela gospođe: kambrika, batista, satena, zefira, pomoćni prugasti piquet i atlas, svila, baršun, čipke, koprene, veziva, vrpce. *Gospodska odijela za dječake, trgovina Kastner i Öhler (Parizka moda, 1895, 46)*

³³ Oglas: u palači prve hrvatske štedionice prodaje se konfekcija za gospođe i uzima se mjera za izradu odijela. (*Hrvatski trgovački list*, Zagreb 1901)

³⁴ Oglas: M. Cvijanović, Preradovićev trg 8, Specijalna trgovina ženskih ručnih radova, Glavno skladište društva za podizanje industrije čipaka u Austriji (*Domaće ognjište*, 1905)

³⁵ Prvanov, P., DTR-„Domaća tvornica rublja“ d.d. Zagreb (1914-1994), *Tekstil, Savez inženjera i tehničara tekstilaca Hrvatske*, 43, Zagreb 1994, 614-622.

³⁶ Štimac, V., *Hrvatsko modno – odjevno nazivlje*: jezična analiza modnih časopisa od 1918-1941, Zagreb 2008.

³⁷ Franić, I., S. Berger-Etnografski muzej u Zagrebu i naša pučka umjetnost, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, I, Zagreb 1935.

4. *Modna ilustracija*, plavi odjevni predmet s ukrasom Bergerovih traka, 1905.
4. *Fashion Illustration*, blue garment decorated with Berger's strips, 1905

(sl. 4). S vremenom je smanjio intenzitet boje tradicijskih motiva, prilagođavajući ih secesijskom duhu, te su na modnim tkaninama prevladavali pastelni tonovi. Osim ukrasnih traka, proizvodio je i tkanine, primjenjujući tri tradicijske hrvatske tehnike tkanja. Stilizirane hrvatske tradicijske tkanine skladno su se prilagođavale modnim oblicima secesije. Tkanine su izrađivale žene sa sela, od lana i vune. Kako se proizvodnja širila u Zagrebu osnovao je školu za tkalje, vezilje i poslovoćkinje narodne kućne radinosti. Uz školu je, na izradi primijenjenog tekstila, bilo uključeno 2000 radnica, seljanki, iz sjeverno-zapadne Hrvatske, čime je znatno poboljšao njihov materijalni položaj. Proizvodi su bili

predstavljani na svjetskim izložbama diljem svijeta dok su trgovački putnici uzorke promovirali osim u Europi i u Americi. Odjevni i tekstilni predmeti na tržištu nosili su etiketu *Industrija Salaoma Bergera*. U Parizu na *Svjetskoj izložbi* 1900. godine, predsjednica tekstilne sekcije, Madame Paquin odabire između ostalih i Bergerove tkanine. Uskoro su se Bergerove tkanine nazvane proizvodima *visoke mode* mogle naći u modnim salonima Paul Poireta, Madame Paquin u Parizu³⁸ te u Beču. Nažalost, zbog odsutnosti podrške političke vlasti, koja je njegovu proizvodnju okarakterizirala kao zlorabljenje seoskih radnica, Bergerova industrija tkanina s hrvatskim ornamentom gasi se 1911. godine. *Zavod za opremu nevjestice* početkom XX stoljeća Berger prepušta svojim suradnicima, Lavu i Maksu Baueru. Trgovački registar, 1910. godine, bilježi novi naziv tvornice *Domaća tvornica rublja, dioničko društvo*, te proizvodi osim ženskoga rublja i muško. Proizvodnja se do 1914. godine radi pomoću *singerica*, da bi se zbog proizvodnje različitih pamučnih košulja: *zefira*, *pikea*, *kretona*, *crepne*, preusmjerila na strojni mehanički pogon. Pred kraj 1917. godine, u trgovačkom registaru navodi se novi vlasnik Miro Spitzer iz Zagreba i time se u nazivu gubi ime Salamon Berger³⁹. Berger je postao prvi direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu i posvetio se skupljanju etnološke građe. No, zagrebačkoj visokoj modi uz modnog krojača Gjuru Matića, u razdoblju secesije ostavio je značajan doprinos na polju tekstilnog i odjevnog oblikovanja.

Modni krojači

Želja i cilj tadašnjih kreatora bio je status krojača visoke mode. No da bi se postigao naziv, osim stručne naobrazbe neophodno je bilo društveno ozračje u kojem se visoka moda mogla ostvariti i razvijati. Zagrebački tisak prepoznaje dva izraza mode: „velika“ i „mala“ moda. Pod *malom* podrazumijeva odjeću izrađenu od jeftinijih materijala, dok pod *velikom modom* ručnu izradu odjeće od skupocjenih tkanina, poput belgijske čipke i hermelina. Zagrebačka moda bilježila je primjere visoke mode oblikovane kod domaćih krojača, no viši društveni staleži i plemstvo radije odabiru Pariz i Beč za kupnju odjevnih predmeta visoke mode. Razlog tome je stvar prestiža a put poradi mode postaje pokazatelj financijskih mogućnosti i višeg društvenog statusa. Tisak bilježi češću prisutnost male mode u Zagrebu⁴⁰, no ujedno smješta proizvodnju gore navedenog Salamona Bergera u visoku modu kojeg prepoznaje čak i inozemni tisak. U Parizu, 1909. godine,

³⁸ *Obzor*, 9. 5. 1909.

³⁹ Lakatoš, J., *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1924.

⁴⁰ „... u nas je malo vidjeti velike mode. U Zagrebu, koji je centrom škole, birokracije i koketerije, već i mode, malo je opaziti velikog luksuza u modi. Nekoliko dama na ulici, dvije tri „abstehaju“ velikom modom na šetalištu, tu i tamo koja u kazalištu, komornom orkestru ili plesu. Sve ostalo spada u carstvo male mode, ali je ipak po modi. A to je glavno. ... Potpisuje Z.X.“ (Domaće ognjište, sv. II, 1907, 10)

proizvodi Salamona Bergera, zbog nepoznavanja zemljopisnih prilika, nazvani su ugarskim.⁴¹

Zagrebačko građansko društvo na prijelazu stoljeća nije posjedovalo toliku financijsku moć da bi si moglo priuštiti odjevne predmete iz pariških i bečkih krojačkih radionica. Dio tiska upozorava na besmislenost njegovanja modne osviještenosti kao pozitivne vrijednosti. Moda je nepredvidljiva, nepostojna, zbog nje se tek nova plesna haljina odijeva samo za jednu prigodu, upozorava tisak. Zagrebačka moda uvjetovana je bila nižom financijskom moći kupaca za razliku od Pariza, a s druge strane negativno usmjerenim tiskom, koji modu definira kao ludost ili modne novosti donosi uz uputu: pratiti, ali ne robovati. Zanimljivo da tadašnji tisak ujedno primjećuje odbojnost zagrebačkih dama spram domaćih pokušaja oblikovanja autohtonog modnog stila s narodnim elementima. Puno više poštovanja gaje spram tuđinskog. Sve što je strano, prepoznaju kao orijentalno i zanimljivo, dok je domaće, tradicionalno zastarjelo i nimalo moderno. Zagrebački modni krojači referiraju se oblikom na modni stil Pariza te koriste tkanine iz Beča, Budimpešte, Pariza, Engleske i Češke⁴². Oblikuju haljine od skupocjenih tkanina, ali ujedno od jeftinijih. Nedostupan hermelin kao porubni ukras na skupocjenim haljinama zamjenjuju s imitacijom ili jeftinijim krznom kune, krtice kako bi haljine bile *moderne, ali ne preskupe*⁴³.

U glavnoj ulici, uz modne magazine smjestile su se i krojačke radionice⁴⁴ primjerice Frana Saridja i Julia Kollmana. U samoj blizini glavnog trga⁴⁵ gospodstva odijela izrađivao je modni krojač Franjo Dvoršak, dok je S. Stein modni krojač za gospodu na Ilici broj 13, dobavljaio tkanine iz inozemstva, poput engleske vune. Praksa u inozemstvu osposobila ga je da oblikuje mušku i žensku modnu odjeću⁴⁶.

Položaj krojača i švelja u zemlji, koja po Milovanu Zoričiću, uz četrdeset pilana i trideset poduzeća *veleobrta* broji 1890. točno *jedan krojački pothvat s 31 pomoćnikom*, bio je analogan situaciji sredine u kojoj je tek svaki stoti građanin imao biračko pravo. „Kraljevina Hrvatska i Slavonija“, osim Rusije i Turske, jedina je zemlja u Evropi u kojoj sindikati do 1907. godine nisu dopušteni.⁴⁷ Krojački radnici bili su u sličnoj situaciji kao ostali u Evropi.

⁴¹ Naslov: Hrvatsko narodno vezivo-Parizka moda. Iz Pariza piše neka dama jednoj peštanskoj novini vrlo zanimivu viest. U krojačkom salonima pariškog kralja mode, i u izlozima njegovim opazila je neka Magjarka vanredno liepa veziva, kojima se kite najelegantrija odijela pariških gospodja. U izlozima su najlepše toilette, izložene, a okićene su vezivom, koje ta gospodja prepoznaje, da nisu pariški fabrikat-nego iz njezine domovine Ugarske! I to iz Zagreba! Šalje ih onamo-zagrebački trgovac Berger! (Obzor, 9. 5. 1909).....na podatak me upućuje gospoda Aleksandra Muraj.

⁴² Češka specijalna tvornica platna Vilim V. Vejman, tvornica platnene, vunene i damastne robe, u Prossnitzu u Moravskoj.

⁴³ Domaće ognjište, sv. II, 1907, 10.

⁴⁴ Modni krojači u Ilici: Fran Saridja, Ilica br. 39, modni krojač (Obzor 1905, 58), Julio Kollman, modni krojač, Zagreb, Ilica 33 (Obzor, 1910, 85), Franjo Dvoršak, modni krojač, Jurišićeva 12 (Hrvatski trgovački list, 1901)

⁴⁵ Jurišićeva ulica, 12.

⁴⁶ Hrvatski trgovački list, 1901.

⁴⁷ Gross, M., Počeci radničkog pokreta u Zagrebu, Zagreb 1956.

*Radnički glasnik*⁴⁸, koji je u Zagrebu izlazio od 1887-1891, u anketi o životu radnika u broju od 15. 6. 1887. govori o teškom životu krojačkog radnika u Zagrebu koji radi vrlo često i noć i dan. Loše se hrane pa izgledaju krhljivo i blijedo i vrlo često nisu plaćeni za svoj rad. U tisku se često spominje tipično krojačka bolest – tuberkuloza. Njihove žene moraju raditi jer svojom plaćom ne mogu podmiriti trošak obitelji. Kasne s isplatom stana jer ih vlasnik ne isplaćuje na vrijeme. Prvi kolektivni ugovor krojača datira iz 1904. godine. Iz njega proizlazi da su tarifni stavovi upola manji nego u Budimpešti i Beču. Švelje dobivaju za šest košulja svega 30 novčića. Njihov položaj postupno se počeo poboljšavati osnivanjem *Saveza hrvatskih obrtnika* 1908. godine, s prvim predsjednikom modnim krojačem Gjurom Matićem koji je snažno obilježio zagrebačku modu razdoblja secesije. U onodobnom tisku njegovo ime pojavljuje se na dva načina: kao Gjuro ili Đuro. Najviše podataka o njemu zabilježila je Vanda Pavelić-Weinert⁴⁹ u svom rukopisu, dok se u Državnom povijesnom arhivu nalaze podaci o njegovom školovanju, godini otvaranja modnog salona, preseljenju, godini smrti kada salon preuzima njegova supruga. Zalagao se je za položaj obrtnika kao osnivač i prvi predsjednik *Saveza hrvatskih obrtnika* u razdoblju od 1908. do 1926. godine. Cilj organizacije bio je štiti obrtnički stalež jer se obrtnici među sobom nisu poznavali i nisu bili jedinstveni. Savez je godišnje publicirao vlastiti Zbornik. Gjuro Matić rođen je 1875. godine u Slavonskom Brodu⁵⁰, gdje je završio osnovnu školu i kod oca učio krojački zanat. U 16. godini odlazi u Zagreb i zapošljava se kao krojački pomoćnik. Uskoro odlazi na usavršavanje u Beč, Švicarsku, Njemačku, kratko vrijeme boravi i u Parizu, radeći kao pomoćni radnik u salonu Worth⁵¹, a do skoro kao krojilac. Povratak u domovinu bio je uvjetovan služenju vojnog roka. Želja za znanošću pomogla mu je da u nekoliko mjeseci položi ispite realne gimnazije i ispit zrelosti. Ponovno se vraća u Pariz, gdje pohađa akademiju za slikanje krojačkih modela i usavršava znanje francuskog jezika. U Londonu uči izradu muških odjela dok u Parizu stječe stručnu spremu i usvaja pariški stil. Kada je navršio dvadeset šest. godina vratio se je u Zagrebi i oko 1900. godine, u Ilici na broju 25, otvorio krojački salon pod nazivom Robes et Confections Gjuro Matić. Sezonski je donosio i najnovije modele iz Pariza. Oženio se je Parižankom koja je nakon njegove smrti 1926. godine nastavila vođenje salona. Modni salon se je preselio 1914. godine u Mesničku ulicu. Njegova klijentela bila je zagrebačka buržoazija i preostalo plemstvo. Za pripadnicu iz obitelji Jelačić, 1917, izradio je haljinu koju je nosila na

⁴⁸ Radnički glasnik, Zagreb 1887–1889.

⁴⁹ Za njega saznajem zahvaljujući kustosici Gradskog muzeja u Zagrebu Nadi Premerl koja je rukopis Vande Pavelić Weinert predala kustosici za tekstil Muzeja za umjetnost i obrt, Jeleni Ivoš. Datacija rukopisa nije sigurna.

⁵⁰ Od roditelja Stjepana Matića i majke Judite rođene Čulić... Savez hrvatskih obrtnika : 1908-1933, spomenspis povodom dvadesetpeto-godišnjice njegovog opstanka, Savez hrvatskih obrtnika, Zagreb 1933.

⁵¹ Sinovi velikog Charlesa F. Wortha (1825–1895)

5. *Ljetna haljina*, svijetlo plavi svileni muslin, bijela reljefna čipka na tilu, izvedba Robes et Confections „Gjuro Matić“, oko 1912.
5. *Summer Dress*, light blue silk mousseline, white relief lace on tulle, made by Robes et Confections «Gjuro Matić», about 1912

6. *Večernja haljina*, crna svila broširana pozlaćenim nitima, zlatna čipka, crni i jarko zeleni muslin, zeleno brušeno staklo, vjerojatno Pariz, oko 1912.
6. *Evening Dress*, black silk with gilt threads, golden lace, black and bright green mousseline, green polished glass, probably Paris, about 1912

krunjenju Karla Habsburškog i Zitte u Budimpešti. Upotrijebio je aplikaciju na bijelom atlasu, a zlatovez je skinuo s jednog hrvatskog magnatskog ruha. Da se radi, prije svega, o zagrebačkom kreatoru visoke mode, ukazuju sačuvani odjevni predmeti. Dvije ljetne haljine iz 1910. godine (sl. 5) danas se čuvaju u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, dok druge dvije naziva *svečana haljina* i *dvodijelna haljina* u Povijesnom muzeju. Po uzoru na Wortha, Matić je haljine etiketirao: *Robes et Confections Gjuro Matić*. Ljetne haljine ukazuju na dosljednost praćenja aktualnog modnog stila u kojem žensko tijelo nije sputano korzetom, već zahvaljujući kako reform pokretima tako i ulozi orijentalizma u modi oslobađa se. Najznačajniji val orijentalizma Parizu donosi posjet Diaghilevog ruskog baleta 1909. godine. Glavno obilježje baletnih kostima – intenzivni kolorit, orijentalni oblici poput turbana, dimija i tunika haljine – značajke su koje je kao nove modne oblike predstavio Paul Poiret a djelomičnih

ih usvojila i zagrebačka moda. (sl. 6) Duh orijentalizma nastojao je prenijeti Gjuro Matić, oblikujući slojevite prozirne tunika haljine i učestalo koristeći na večernjim i dnevnim haljinama tzv. *japanski rukav* nalik cijevi. Japanski stil kao inspiracija poslužio je 1905. godine Paulu Poiretu kada oblikuje kimono-ogrtač te večernje haljine inspirirane kimonom. Zagrebačka moda prisvojila je blažu varijantu kimono ogrtača, prvo kao oblik kućne haljine a kasnije kao oblik ljetne haljine. No češće se kao izraz modnog orijentalizma pojavljuju detalji nalik cjevastom rukavu ili japanski tekstilni uzorci.

Gjuro Matić nije bio jedini zagrebački modni kreator školovan u svijetu. Ivan Božičević diplomu je stekao na krojačkim akademijama u Parizu i Dresdenu⁵². Josip Pest⁵³

⁵² Prvi modni salon je otvorio u Nikolićevoj, a zatim 1903. seli u Margaretsku (Ivoš, *n.d.*, 174).

⁵³ Vlasnik modnog salona u Dugoj ulici (*Obzor*, 16. 4. 1911)

7. *Krojačice modnog salona „Josip Pest“*, autor fotografije: Salomon Weinrich, Zagreb, 1913.

7. *Dressmakers at the Fashion Salon «Josip Pest»*, Photographer Salomon Weinrich, Zagreb, 1913

zanat je izučio u Berlinu, Parizu i Londonu⁵⁴. Dosljedno je pratio i primjenjivao modne inovacije, u njegovom salonu šile su se *jupe-culotte*⁵⁵ iste godine kada se pojavljuju u Parizu. Osim toga bio je i prvi zagrebački krojač koji je 1896. godine⁵⁶ koristio umjesto pojasa elastiku za pridržavanje hlaća. Kada je završio svoje inozemno školovanje otvorio je u Samostanskoj ulici br. 9 modni salon. Uspješno plasiranje na domaćem tržištu omogućilo je da narednih godina zaposli pomoćne radnice za izradu haljina po njegovim nacrtima. (sl. 7) Modni salon u ponudi imao je i inozemne tkanine te mogućnost izrade haljina po pariškim ilustracijama.

Početkom XX stoljeća, najčešći odabir poziva mladih djevojaka je učiteljica i krojačica. Zanat krojačice i modistice popularizirao se u tadašnjem Zagrebu. Bilo je to poželjno zanimanje mladih djevojaka koje su imale mogućnost školovati se u krojačkoj školi Josipa Pesta ovlaštenoj od kraljevske zemaljske vlade. Osim njega, 1912. godine krojačku školu osnovala je i Anastazija Mišetić⁵⁷, školovana za *profesoricu modnih radnji* u Buenos Airesu, u podružnici pariške škole „*Academia Parisien*“⁵⁸.

Važnu ulogu u oblikovanju cjelokupnog secesijskog modnog izgleda imale su uz krojače i kitničarke tj. ateljei za izradu modnih oglavnja. Modnim dodacima pridavala se značajna pažnja kako u oblikovanju tako i u odabiru i usklađivanju s cjelokupnom odjevnom kompozicijom.

Modni dodaci

Kada se interes mode s donjeg dijela odjevnice kompozicije, koja je obilježila razdoblje do sredine 80-ih godina XIX stoljeća, usredotočio na gornji, oblikovanjem naglašenih *but rukava*, usporedno fokus modnog interesa postaje predimenzionirano ogavlje na kojem se kao ukras koristi čipka, nojevo perje, umjetno voće, ukrasne trake, te preparirane lastavice i vrapčići. Krajem XIX stoljeća, zagrebački tisak negativno opisuje vrapčice, imenujući ih *proždrljivcima*, štetočinama uroda⁵⁹. Moda je njihov nepovoljni položaj iskoristila smjestivši preparirane vrapčice kao ukras na ogavlju. Uskoro Zagreb u tisku bilježi njihovu nestašicu u središtu grada. Zbog mode, još je jednoj ptici prijetilo istrebljenje. *Dom i Svjet* upozorava 1888. godine da lastavice imaju svoga najvećeg neprijatelja u modistima. Na ušću rijeke Rone, koju su lastavice prelijetale na svom putu iz Afrike, smještali su im žičane zamke. Nakon dugog leta lastavice koje su sletjele u potrazi za odmorom, ubijane su električnom strujom. Zabilježeno je i kamenovanje lastavica⁶⁰.

⁵⁴ *Dom i svjet*, 14, 1896, 279.

⁵⁵ Hlače suknja, namijenjene za vožnju biciklom. Svojom pojavom izazvale su negodovanje pariških djevojaka, ali zato su se kod nas vrlo brzo usvojile (A. Mackrell, *Art and Fashion*, Batsford 2005, 120)

⁵⁶ Kako piše tisak.....*zgodno i higijenično sredstvo, koje će posve istisnuti uporabu naramenica, pojasa i kajiša. To je naime neka vrsta elastične vrpce koja je oko pasa ušivena u hlaćah...ovo pronašće dao je ugledni obrtnik kod obaju ministarstva trgovine zaštiti...taj izum preporuča se osobito koturašima....* (*Dom i svjet*, 14, 1896, 279)

⁵⁷ Rodila se 15. veljače 1888., u Ložišću na otoku Braču od oca Frane i majke Marije, rod. Vičić. Kad joj je bilo tek godinu dana ostala je bez majke, a u 12.godini umire joj i otac. U Montevideo udomljuje ju ujak Marko Vičić.

⁵⁸ *Domaće ognjište*, 1912, 27.

⁵⁹ ...*jedu trešnje, mladi urod i napastuje lastavicu...treba ih potamanit* (*Dom i svjet*, 14, 1897, 279)

⁶⁰ *Dom i svjet*, 12, 1889, 202.

List *Nature* obratio se molbom čitateljicama neka ne kupuju nikakav ures na šeširu od lastina perja ili krila „...ta luda moda potamanila je sve laste...“⁶¹. O toj modi progovorila je čak engleska kraljica, obilježavajući „modu mrtvih ptica na šeširima – barbarskom“⁶².

Mnogobrojne oblike, po uputama modnih centara, vješto su oblikovale zagrebačke modne kitničarke kao što je bila Dragica Šmid čija se radnja nalazila u Ilici⁶³. Kitničarke su izrađivale ili samo ukrašavale pustene šešire. No trgovački predstavnici donosili su i šešire iz Pariza, koji su se u Ilici na broju 22 u vlasništvu Alberta Brucknera, mogli kupiti uz ostale modne dodatke poput: donjeg rublja, muških

ovratnika, čarapa, kabanica, šešira, pregača, krznene robe, mufova, kapa, ogrlica. Sve popularnije bilo je samostalno izraditi šešir a ures za dekoraciju mogao se pronaći u trgovini Braće Kronfeld.⁶⁴ Podružnicu Bečke škole za izradu damskih šešira i kapa vodila je Ida Radulović u kojoj je diplomirao veliki broj zagrebačkih modista a edukacija trajala je dvije godine. Zagrebački modist Klein dobio je bečku diplomu za razdoblje učenja od 1904-1906.

Neizostavni secesijski modni dodaci poput suncobrana, kišobrana⁶⁵, lepeza⁶⁶, obuće⁶⁷ te tvornica rublja⁶⁸ također se smještaju u samo središte grada, u centar društvenog života.

Zaključak

Unatoč zemljopisnom smještaju unutar Austrougarskog carstva koji stvara pretpostavku da će svi modni utjecaji dolaziti iz Beča, Pariz je modna metropola koja je snažno utjecala na zagrebačku modu. Rezultat je to obrazovanja i stručnog usavršavanja u pariškim školama i akademijama kako mladih umjetnika tako i krojača, te modnog tiska koji se referira na pariške modne magazine. Beč je grad iz kojeg se u Zagreb uvoze skupocjene tkanine i modni dodaci, dok je London središte proizvodnje ženskih i muških odijela. U samom uvodu donose se smjernice istraživanja te ciljevi, tema rada smješta se u povijesni kontekst ukazujući na analognosti između umjetničkog i modnog pravca secesije. Dok je secesija u umjetnosti započela simbolički 1897. godine izložbom mlađe generacije likovnih umjetnika, moda secesije obilježena je prvim hrvatskim modnim magazinom *Pariška moda* 1895. godine. Društvena okupljališta – nalik šetalištima, kavani, kazalištu, fotografskom ateljeu, plesu – postali su mjesta prezentacije mode. Modne promotorice poput pariških bile su pripadnice plemstva ili dame iz dobrostojećih obitelji, te glumice. Sve snažnija uloga mode u društvu te važna grana gospodarskog napretka dovela je do otvaranja tvornica u kojima pretežito radi ženska radna snaga. U poglavlju *Tekstilna proizvodnja i ponuda Zagreba* navode se

lokacije trgovačkih magazina i tekstilnih tvornica u samom središtu Zagreba. Na mjestu današnje Tkalčićeva ulice, kroz koju je prolazio nekada potok Medveščak, smještaju se tekstilne tvornice, dok se trgovački magazini i modni krojači smještaju na glavni zagrebački trg i u glavnu ulicu, Ilicu. Kao važan segment secesijske tekstilne proizvodnje u poglavlju se opisuje djelatnost Salamona Bergera. Poglavlje *Modni krojači* značajan je doprinos u osvjetljavanju te obrtničke grane, te mode secesije Zagreba. Školovani modni krojači i modne kitničarke koje su oblikovale modni izričaj učestalo se pojavljuju u onodobnom tisku, reklamirajući svoje proizvode te ukazujući na praćenje modnih svjetskih zbivanja. U mnoštvu zagrebačkih modnih krojača i tekstilnih proizvoda uloga Gjüre Matica i Industrije Salamona Bergera u razdoblju secesije ukazuju na prisutnost autohtonog stila koji je obilježio zagrebačku visoku modu te bio značajni doprinos hrvatskom modnom tržištu prve dekade XX stoljeća.

Kratice:

MUO – Muzej za umjetnosti i obrt, Zagreb
EMZ – Etnografski muzej, Zagreb

⁶¹ *Dom i svijet*, 15, 1889, 250.

⁶² *Dom i svijet* 1897, 60.

⁶³ *Pariška moda*, 1896.

⁶⁴ *Hrvatski trgovački list*, 1901.

⁶⁵ U Ilici na br. 18 poslovnica J. Job i sin s najvećim izborom suncobrana i kišobrana.

⁶⁶ U Ilici na br. 16 poslovnica Vatroslava Reichla: ukrasni predmeti za dame i *Bečki Bazar* lepeze, roba iz kovine.

⁶⁷ U Ilici na br. 7, trgovina Aleks Reichl: obuće i cipela za gospode i gospođice u velikom izboru. Na broju 8, Dragutin Grgurović, nasljednik F. Heisinger: Skladište svih vrsta cipela za gospode, gospodu i djecu (*Hrvatski trgovački list*, 1901)

⁶⁸ R. Severinski, tvornica rublja, u Ilici broj 35 i u Gajevoj 10, podružnica u Beču i Karlovcu. Izrađuju sve vrste košulja za gospodu, gospođe i djecu (*Hrvatski trgovački list*, 1901)

LITERATURA

- Štimac, V., *Hrvatsko modno – odjevno nazivlje* : jezična analiza modnih časopisa od 1918–1941, Zagreb 2008.
- Arčabić, G., Manufaktura i industrija uz potok Medveščak, *Potok u srcu Zagreba, Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*, Muzej grada Zagreba, Zagreb 2005, 65-73.
- Mackrell, A., *Art and Fashion*, Batsford 2005.
- Premierl, N., Položaj i nastanak Zagreba, *Potok u srcu Zagreba, Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*, Muzej grada Zagreba, Zagreb 2005, 12-14.
- Ivoš, J., Doba prvih vjesnika suvremenog odijevanja, *Secesija u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2003, 170-178.
- Tonković, M., Drugačije slike siječanja : fotografija od poze do pokrenute slike, *Secesija u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2003.
- Historicizam u Hrvatskoj*, ur. Vladimir Maleković, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb 2000.
- Maruševski, O., *Hrvatska likovna moderna i Beč*, Zagreb 1997.
- Ashelford, J., *The Art of Dress : Clothes an Society 1500-1914*, London 1996.
- Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Knj. 2 , Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb 1996, 220-224.
- Balog, Z., Sto godina hrvatskog modnog časopisa, *Ka* , 4-5, Zagreb 1995, 97-108.
- Horvat, R., *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb 1994.
- Prvanov, P., DTR- „Domaća tvornica rublja“ d.d. Zagreb (1914–1994), *Tekstil*, Savez inženjera i tehničara tekstilaca Hrvatske, 43, Zagreb 1994, 614-622.
- Buxbaum, G., *Mode aus Wien 1815–1938*, Wien 1986.
- Dobronić, L., Zgrade i pogoni nekih zagrebačkih tvornica devetnaestog stoljeća u očima suvremenika, *Iz starog i novog Zagreba III*, Muzej grada Zagreba, Zagreb 1968, 225-251.
- Gross, M., *Počeci radničkog pokreta u Zagrebu*, Zagreb 1956.
- Franić, I. S., Berger-Etnografski muzej u Zagrebu i naša pučka umjetnost, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, I, Zagreb 1935.
- Savez hrvatskih obrtnika : 1908-1933* : spomenspis povodom dvadesetpetogodišnjice njegovog opstanka, Savez hrvatskih obrtnika, Zagreb 1933.
- Lakatoš, J., *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1924.
- Hrvatski trgovački list*, Zagreb 1900–[1919?]
- Obzor*, Dionička tiskara, Zagreb 1886–1905.
- Parižka moda*, L. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb 1895–1938.
- Dom i svijet*, Knjižara Jugoslavenske akademije i Kr. sveučilišta, Zagreb 1888–1919.
- Radnički glasnik*, Zagreb 1887–1889.
- Narodne novine*, Zagreb 1861–.
- Naše gore list*, Zagreb 1861–1866.
- Na domaćem ognjištu*, Zagreb 1901–1904.
- Domaće ognjište*, Zagreb 1904–1914.

KATARINA NINA SIMONČIČ*

THE CLOTHING PRODUCTION IN ZAGREB IN THE SECESSION PERIOD

Summary

The fashion in Zagreb at the turn of the 19th century was under strong influence of Paris and Vienna. Zagreb, within the Austro-Hungarian empire, aspires to the culture and fashion of Vienna where the emphasis was on ready-made clothing production. Paris was oriented towards haute couture during the period of Secession, thus becoming the crucial point as regards trading routes and fashion impacts. It was in 1895 that Zagreb symbolically gave the title *Parižka moda* (Parisian Fashion) to its first fashion journal in Croatian.

This paper focuses on two Zagreb central streets which tailored, produced, presented and traded fashion. Textile production places, fashion salons, fashion tailors as well as textile and clothing assortments of home and foreign provenance are described. Due attention is paid to the fashion press of the period, which used to note fashion events, gatherings, presentation spaces and in the same time to inform about fashion trends. Significant source of

information for the reconstruction of clothing production in Zagreb offered advertisements published in the press placed by fashion houses, stores, factories and tradesmen. Their offers included dress items, accessories, and specialised terms for various fabrics.

The emphasis in the paper is on comparative researches both of Zagreb fashion and of other centres so that a comprehensive insight into the fashion development in the area may be accomplished. Women's fashion is described to a large extent since the press paid greater attention to it. The clothing of a woman expressed her husband's financial standing and it also served as status indicator related to young unmarried women. Like all bigger capitals, Zagreb also had ladies representing fashion. They either belonged to nobility or were opera divas and actresses. The Zagreb fashion in the period of Secession was most deeply marked by the work of Gjuro Matič, fashion tailor trained in Paris as well as by contribution of the *Industry of Salomon Berger*, which by applying traditional elements on the fashion clothing shaped the autochthonous expression present in foreign markets also.

* Katarina Nina Simončič, Fashion and Textile Historian. Department of Textile and Clothing Design of the Faculty of Textile Technology, Zagreb